

כי נפלה העיר בחלקו של אשר נשאר הכנעני לשבת בה. מאז לא נזכרה עכו בתולדות הישוב העברי בארץ-ישראל בכל ימי הבית הראשון. בימי הבית השני כבר נזכרת העיר הזאת לעתים קרובות, ביחוד בדברי ימי החשמונאים, ועל הרוב בשמה החדש: בטלמיוס — על שם התלמיים המצריים שמשלו בה. אחרי החורבן, בראשית ממשלת אדרינוס, כשהרשה ליהודי הגולה לעלות לארץ-ישראל ולבנות את בית-המקדש, היתה עכו למרכז העליה והאחים פפוס ולוליאנוס „הושיבו טרפיון (שלחנות להחליף מטבעות) מעכו ועד אנטוכיא והיו מספיקים (כסף וזהב) לעולי גולה“ (בראשית רבה סד, י). בספרות התלמודית והמדרשית נזכרה עכו רבות פעמים, ובין החכמים שישבו בקביעות בעכו ידוע ביחוד: ר' אבא דמן עכו (סוטה מ, א).

כשעלו נוסעי הצלב לא"י היתה עיקר מטרתם העיר הקדושה ירושלים אבל כשנפגשו במציאות למדו מתוך הנסיון שכדי להתקיים בפנים הארץ נחוץ להם להתבצר בערי הספר שמתוכם יוכלו לעמוד בקשרים עם מדינות חוץ. על מנת לקבל מהם עזרה בכוח אדם, מזון ונשק, ובאמת החזיקו הנוצרים מעמד בערי הספר יותר מאשר בפנים הארץ. הרבה השתדלו נוסעים הצלב הראשונים לרכוש לעצמם את ערי הספר, ביחוד הקדישו כחות מרובים לרכישת העיר עכו. העיר הזאת העומדת על שפת ים התיכון, על יד הר הכרמל, צפונית לחיפה, היתה מפורסמת במבצרה העתיק ובחופה הטבעי הידוע בשם „מפרץ עכו“.

כל זמן שהנוצרים נלחמו על עכו רק מצד היבשה, לא עלה בידם לכבוש את מבצרה, ורק במאה התשיעית לאלף החמישי (בשנת תתס"ד) כשבאו אניות מלחמה מגינואה וצרו על עכו גם מצד הים, עלה ביד בלדוין הראשון להכריח את הסולדזוקים להכנע ולמסור את העיר לנוצרים, שנשארה בידיהם זמן ארוך, למרות המלחמות וחלופי עמים וממשלות בפנים הארץ. בחצי המאה האחרונה כבש הגבור המצרי צלח אלדין את עכו מידי הנוצרים, אבל נשארה בידו ארבע שנים בלבד ובשנת תתקנ"א חזרה שוב לרשות הנוצרים, שהחזיקו בה במשך מאה שנים רצופות עד שנכבשה ונחרבה ע"י השולטן מאלך אל שרף בשנת נ"א לאלף השישי.

במשך הזמן שהעיר עכו היתה בידי הנוצרים, התפתחה הרבה. חופה נעשה לחוף הראשי של הארץ, מבצרה — למבצר הראשי של נוסעי הצלב, והעיר — למרכז מסחרי חשוב.

מלבד הכח המושך הטבעי שיש לכל עיר גדולה רבת-אוכלוסין אפשר לשער, שלעכו היה בזמן ההוא כוח מושך מיוחד, לרגל בטחון החיים

ששרר שם, כי לפי המצב הכללי אז בארץ היתה סביבת עכו הפינה היותר שקטה ובטוחה, ואולי גם היותר מסודרת, ולכן זרמו אליה אנשים שונים, וביניהם גם יהודים במספר הגון. הן מפנים הארץ והן מחוץ לארץ, כי תנועת העליה לא"י התגברה אז בין היהודים.

הגעגועים העתיקים והשאיפה התמידית של היהודים לא"י, קבלה השפעה והתעוררות חדשה על ידי התנועה הכבירה של נוסעי הצלב שהקיפה אז את רוב עמי אירופה. ההתלהבות של ההמון הנוצרי, עד כדי מסירות נפש על הארץ הקדושה, השפיעה כנראה גם על היהודים, שנתעורר בלבם רגש של קנאה באמרם: "אם עובדי רצונו כך — עושי רצונו על אחת כמה וכמה"! אמנם בזמן הראשון לא הביאה התעוררות זו כל תוצאות חשובות, כי יחד עם מסע-הצלב באו גם הצרות האיומות של גזירות תתנ"ו שדכאו את רוח היהודים בכל ארצות אירופה, חיהם היו תלויים להם מנגד ואי אפשר היה להם לחשוב על חיי עולם. נוסף לזה סכנת הדרכים והפחד לבא לארץ בזמן הפולמוס שבין ישמעאל ועשו, ליפול שם בידי אותם הרוצחים שרק זה עתה נצלו מידם בדרך נס, מנעו את היהודים מלעלות בהמון לא"י, ורק יחיד-סגולה מסרו נפשם ועלו לארץ; ומאלה כמעט שלא נשאר זכר, כי נהרגו בימי המהומות וסערות המלחמה.

אבל במרוצת השנים נשתתקה רתיחת הדם של נוסעי הצלב; הראשונים הלכו וכלו, והבאים אחריהם כבר היו יותר מתונים ויותר מסודרים. בשעה שהראשונים היו מוכנים רק למלחמה, השתדלו הבאים אחריהם להסתדר בארץ ברוח סבלנות, לפי ערך המושג הזה בזמן ההוא, ואז התחילו גם היהודים לעלות לא"י, וההתעוררות הראשונה הביאה פרי ברכה.

בין עולי הגולה בימים ההם אפשר להבחין בשני זרמים: אלה היהודים שבאו מארצות הישמעאלים בחרו גם בארץ לשבת במקומות שעמדו תחת ממשלה של בני ישמעאל, ואלה שבאו מארצות הנוצרים, ביחוד יהודי אשכנז וצרפת, בחרו לשבת במקומות שהיו תחת ממשלה נוצרית. כמובן אין כלל בלי יוצא מן הכלל, אבל על הרוב אנו רואים, שלמרות הצרות שכל יהודי סבל בארצו ובמקומו מן הגויים "שלו" — בבואו למקום חדש בחר לשבת דוקא בין אותם הגויים בני ארצו, כי בידעו את שפתם ובהכירו את מנהגיהם היה לו יותר נוח להסתדר ולהתקיים ביניהם, ולכן עיקר הישוב היהודי בעכו בתקופת נוסעי הצלב היה מבני אשכנז וצרפת, ועליהם נוספו גם בני ארצות אחרות שבאו לשם בשעת חרום ואי אפשר היה להם לנסוע הלאה.

הידיעה הראשונה על דבר ישוב יהודי בעכו בתקופת נוסעי הצלב, הננו פוגשים בשנת תתקכ"ה. באותה השנה ישוב בעכו משפחת המימונים במשך כמה חדשים, ואין ספק שכבר מצאה שם קהלה יהודית. לרגל גזירת השמד שהתגברה בפאס בזמן שהנציב הקנאי של האלמוחדין אביר יעקב יוסף בא למלאות מקום אביו המתון עבד למומין אונאתי¹, הוכרחה משפחת ר' מימון ושני בניו: הרמב"ם ואחיו ר' דוד ובני ביתם לעזוב את העיר פאס, וביום ד' באייר תתקכ"ה עלו לאניה, ואחרי טלטולי דרך וסכנות נפשות ירדו במוצאי שבת קודש ג בסיון לעכו, ורק שם בסביבה הנוצרית הרגישו עצמם בטוחים מגזירת השמד של הישמעאלים. פה נחו מהעמל והתלאה שמצאו אותם בהיותם במרוקו ובדרך, וביום ג' ד במרחשון תתקכ"ז עזבו את עכו והלכו לירושלים².

בזמן ההוא עמד — לפי השערה נכונה — בראש הקהלה שבעכו בתור דיין ר' יפת ב"ר אליהו, ידיד המימונים, שהרמב"ם התייחס אליו בחבה ובכבוד.

הרמב"ם לא מצא בארץ את המנוחה שחיפש ועל כן ירד מצרימה. כעבור כמה שנים³ נודמן לר' יפת הדיין לשלוח "הרשאה" לרמב"ם, הוא השתמש בהודמנות זו וכתב מכתב פרטי לרמב"ם, שלא הגיע לידינו, אבל מתוך תשובת הרמב"ם אליו אפשר לעמוד על תוכנו: ר' יפת התאונן על מצבו, והתלונן על זה שהרמב"ם לא כתב אליו מאז שנפרד ממנו ועזב את א"י. הרמב"ם ענה לו בכבוד: "לכבוד גדולת מר יפת החכם המבין הדיין המשכיל, בן כבוד גדולת מרנא ורבנא אליהו הדיין החסיד זצ"ל", והוא מהפך את התלונה לשכנגדו, ומאשים את ר' יפת על שלא כתב אליו כל הזמן מאז שנפרד מארץ הצבי, וגם כשמת אביו ר' מימון ומאמצות רחוקות קבל מכתבי תנחומין לא קבל מר' יפת כל מכתב. הרמב"ם מספר לו לר' יפת את אסונו הגדול בדבר טביעת האיש היותר אהוב לו (אחיו

1 השוה סולידאנו, נר המערב, עמ' 34.

2 כרשום בראש פירושו של הרמב"ם למסכת ראש השנה (השוה הערות רצ"ה יפה לגרץ חלק ה, עמ' 400) שהעתיק ר' שמואל ב"ר אברהם שקייל, שגם הוא היה בעכו. אלא שלא נתברר לנו זמנו. ואולי הוא הנזכר במנחת קנאות (פרסבורג 1838) עמ' 180, שהיה בזמן הרא"ש.

3 הרמב"ם באיגרתו לר' יפת אומר, שכבר עברו "שמונה שנים" מאז שנטבע אחיו, וא"כ היה זה בערך עשר שנים מאז שעזב הרמב"ם את א"י (תתקל"ו) אך גרץ (חלק ה, עמ' 338 בהערה) מגיה "שלש" במקום "שמונה".

ר' דוד) ואבדן כל הוננו, וכי היה חולה מזה שנה וגם בזה לא השתתף ר' יפת בצערו; ולכן היה ראוי שלא להשיבו, אבל „אהבתו ערוכה ושמורה“. ומזכיר לו הזמן שיחד הלכו „בבית ה' ברגש“, ויחד הלכו „במדברים וביערות אחרי השם“. והוא מביע שמחתו על הידיעות שקבל אודות ר' אליהו בנו של ר' יפת „שהוא עוסק בתורה ושהוא נבון לחש והולך בדרך טובה“⁴. על איזה מדברות ויערות מרמז הרמב"ם לא ידוע לנו, ויש משערים⁵ מזה שר' יפת הלך עם המימונים עד ירושלים, אך יותר נראה שגם ר' יפת היה מפליטי ארצות השמד, בעירו של הרמב"ם, ושם במקום מגורם הקודם התחבאו יחד „במדברים וביערות“ עד שהצליחו לברוח משם. אם ר' יפת בא ביחד עם הרמב"ם לעכו ונתקבל שם לדין, או שהקדים לבא לפני הרמב"ם — קשה לברר.

על צורת החיים של יהודי עכו בזמן ההוא, נותרה בידינו תעודה אחת, ממנה אנו למדים שהיו ביניהם אנשים שיצאו לכפרים לשם משא ומתן; ושעשו את מלאכתם של הגוים בעיר. אחד הרוכלים האלה נהרג באחד הכפרים, והיו חלוקי דעות בין חכמי עכו בנוגע לעיגון אשתו, ואז פנו בשאלה לרמב"ם⁶. יש לשער, שר' יפת הנזכר היה השואל מהרמב"ם.

ב

קרוב לאותו זמן (בערך תתקכ"ה—ל') ביקר הנוסע הידוע ר' בנימין מטודילה את ארץ-ישראל. הוא בא גם לעכו, שם מצא קהילה יהודית בת מאתים נפש, שבין העומדים בראשה הוא מונה גם את ר' יפת: „עכו

4 אגרת הרמב"ם לר' יפת, בקובץ תשובות הרמב"ם (הוצאת ליכטנברג), חלק האגרות דף 37.

5 תולדות הרמב"ם בראש אגרות קנאות עמ' 5.

6 „שאלה: ראובן היה נושא ונותן בחוץ ויצא לישא וליתן כמנהגו בכפרים של עכו ובא אצל יהודי אחד והפקיד כליו שם ולקח מהם מקצת והלך למכור בעיר אחרת. המתין יום וימים ושלשה ימים ולא בא, אז הביא שאר כליו לאשתו ושאלוהו עליו, אמר: הלך ולא חזר. לימים עברו יהודים מבני עכו דרך שם, אמרה להם גויה אחת: לאן אתם הולכים? אמרו לה: לכפר פלוני. אמרה להם: לא תזונו מכאן, לכו וחזרו לבתיכם, שמא יארע לכם מה שאירע ליהודי אחד. שאלוה: מה אירע לו? אמרה להם: יצא מעיר פלונית ללכת אל עיר פלונית יצאו אחריו והרגוהו. שאלוה: מאין תדעי זה האיש? אמרה: הוא היה מודעתינו כשהיה בעכו ועשה מלאכתינו, וספרה להם דמותו“ (שם, חלק התשובות, סי' קסז [=תשובות הרמב"ם, פריימן, סי' קנט]).

אשר היתה לגבול אשר והיא תחלת ארץ ישראל והיא יושבת על הים הגדול, ושם נחל גדול שקוראים פורטי לכל התועים ההולכים לירושלים בספינות, ויורד לפניה נהר הנקרא נחל קדומים ושם כמו מאתים יהודים ובראשם ר' יצחק (נ"א: ר' צדוק), ר' יפת ר' יונה⁷. קהלה של מאתים יהודים היתה בלא ספק קהלה חשובה לפי מצב הישוב היהודי בא"י בזמן ההוא. לפי עדות ר' בנימין עצמו היו אז בירושלים רק מאתים יהודים⁸ וכן מעיד הנוסע ר' פתחיה, שגם הוא היה בא"י קרוב לזמן ההוא (בערך תתקל"ה—מ"ה): „בארץ ישראל יש קהלות, אלא דאין בהם אלא כמאה או כמאתים או כג' מאות“⁹. בנוגע לעכו מציין ר' פתחיה בקצרה: „בעכו יש יהודים“¹⁰ — מבלי לנקוב במספרם. כן הוא מזכיר מה שאמרו לו „היהודים שבעכו“¹¹.

בשנת תתקמ"ז כבש צלח אלדין את עכו ואחרי ארבע שנות מלחמה חזרה לרשות הנוצרים. בשנת תתקנ"א. המלחמות הללו מנעו בעד התפתחות עכו בכלל, והישוב היהודי בפרט. ומהזמן ההוא אין לנו כל ידיעות על עכו עד זמנו של ר' יהודה אלחריזי.

ר"י אלחריזי עלה לא"י בשנת תתקע"א¹², דרך מצרים, ובדרכו נפגש עם האחים ר' יוסף ור' מאיר בני ר' ברוך¹³ חברי השיירה של שלוש מאות רבנים מצרפת שעלו לא"י בשנת תתקע"א¹⁴. אחרי שתר מקומות שונים בארץ, בא גם לעכו. העיר והסביבה השאירו רושם חזק בנפש אלחריזי הפיוטית, וכשהוא מדבר „בשבח כל מדינה“, הוא שם בפי עכו את הדברים הבאים: „אנכי האבן הראשה, וארצי ארץ קדושה,

7 מסעות ר' בנימין, הוצאת גרינאוט עמ' 28.

8 שם עמ' 31: ר' יהודים. נ"א: ד' יהודים (עיין שם הערה 135).

9 סבוב ר' פתחיה, הוצאת ירושלים, דף ז, א.

10 שם עמ' ב.

11 שם, דף ח, א.

12 תחכמוני שער כח, [מהדורת טופרובסקי, ת"א תשי"ב, עמ' 247].

13 שם, שער מז, [עמ' 349—350]. והשווה מאמרי „ר' יוסף קלצון איש ירושלים“, במדור „אישים וספרים“.

14 שבט יהודה, פיעטרקוב תרס"ד, עמ' 100. השווה גרץ, חלק ה, עמ' 419. בשבט יהודה כתוב: קע"א. ואין ספק שהכוונה: תתקע"א לאלף החמישי, בכל זאת נמצאו סופרים שטעו וחשבו שהכוונה לשנת קע"א לאלף הששי, ראה „שולמית“ לשולמן, עמ' 120; „מורח ומערב“ עמ' 420.

כי אני חבצלת השרון, וסביבותי הכרמל והלבנון, ותבור וחרמון, ותשא משלה ותאמר:

אני עכו אני הוד כל מדינה, כלילת חן ואין קץ לתכונה.
והכרמל סביבי עם לבנון, ושם נגלה כבוד שוכן מעונה,
וארצי מימות עולם קדושה, ואנכי שכנה לשכינה¹⁵.

אבל מיהודי עכו לא שבע אלחריזי נחת: "ולא ראיתי כהם מהיותי ועד כה, כי כולם ריקים עמי ארץ, אין בהם גודר גדר ועומד בפרץ"¹⁶. משפט קשה זה הוא קצת חשוד, ויש לשער שחסידי אשכנז וצרפת שהיו בעכו לא נהגו כבוד במשורר הספרדי, ולכן יצא משם באי שביעת רצון. בכל אופן הכנוי "עמי ארץ" לחכמי עכו אינו מתאים, ואולי לא בא אלא לשם החרוז עם "ועומד בפרץ".

בין רבני צרפת שעלו בתקופה ההיא לא"י היה גם ר' שמשון בר' אברהם הידוע בשם הר"ש משאנץ, אחד מבעלי התוספות ומפרש המשנה. גרץ¹⁷ מונהו בין חברי השיירה של שלוש מאות רבני צרפת שעלו בשנת תתקע"א ורק בדרך נתפרדה החבורה — חלק הלכו דרך מצרים והתראו שם עם ר' אברהם בן הרמב"ם ואילו הר"ש וסיעתו הלכו לעכו. את הסיבה לפירוד זה תולה גרץ בהתנגדות הר"ש לרמב"ם, ולכן לא חפץ להפגש עם ר' אברהם בנו. אחרים משערים, כי הר"ש חשש לאיסור ישיבה במצרים¹⁸. אולי יש בשתי סיבות אלה כדי להסביר את דילוגו של הר"ש על מצרים, אך אין בכוחו לתרץ את השאלה: מדוע נפרד הר"ש מכל השיירה שהלכה לירושלים ורק הוא הלך לעכו. אולם באמת אין שום יסוד לדברי גרץ, שהר"ש היה בין חברי השיירה¹⁹, ויותר נראה שנסע לבדו, לפני השיירה

15 תחכמוני, שער מז' [עמ' 369—370]. — יש כאן רמז לדעה, שעכו אינה מארץ ישראל אלא שכנה לה. למליצה השווה: "שם השכונה שכונה" (ציון הלא תשאל).

16 שם שער מז' [עמ' 350].

17 חלק ה, עמ' 420; חלק ה, עמ' 19.

18 "הגורן", הוצאת המליץ עמ' 25. ויש לפקפק בטעם זה גם מצד ההלכה, כי מדברי הר"ש (ידים ד, ד) לענין בלבול האומות אפשר ללמוד מכללל, שהר"ש היה מהמקילים בישיבת מצרים בזמן הזה. השווה אבן ספיר, חלק א, פרק יא.

19 כל ראיתו של גרץ היא מדברי ר' אברהם במלחמות ה': "ושמענו על הרב רבנו שמשון ז"ל בעל התוספות שהיה בעכו, שלא ראינו אותו מפני שלא עבר דרך עלינו". אבל אין מזה שום ראיה, כי לא נזכר מחי היה הדבר שבא לא"י ולא עבר דרך מצרים.

או לאחריה, ויצא בכוונה תחלה על מנת להתיישב בעכו ישיבת קבע. ואמנם נשאר בה כל ימי חייו, וגם בנו ²⁰ ובן בנו ²¹ אחריו.

בזמן הר"ש היו עוד חכמים שונים בעכו, אך שמותיהם אינם ידועים לנו, והיו ביניהם כאלה שהשתתפו במלחמה בעד הרמב"ם וכנגדו. בין מתנגדי הרמב"ם היו כאלה שהשתדלו בכל מיני אמצעים להכניס גם את הר"ש למחלוקת הזאת. מצד אחד הודיעו לר"א בן הרמב"ם שהר"ש ותלמידיו חולקים על הרמב"ם, ומאידך הוציאו קול, שר' אברהם החריס את הר"ש על זה. ר' אברהם עצמו בספרו מלחמות ה', מכחיש את השמועות הללו בכל תוקף.

בראש חבורת המעריצים עמד הרופא ר' יצחק ב"ר שם טוב ²². מכל מה שקרה לספרי הרמב"ם בצרפת לא היה לבנו ר' אברהם במצרים ידיעות ברורות, ורק בסוף חודש שבט שנת תתקצ"ה הודיע לו כל זה ר' יצחק ב"ר שם טוב מעכו, במגלת ספר ובה "חתימת אנשים נכבדים ובעלי השכל והבינה, דבריהם מעידים עליהם כי חכמים גבונים הם, בעלי יראה, בעלי אמונה מתוקנה". ר' אברהם לא חפץ להזכיר את שמותיהם "שמא יגיעו להם הפסד או יבואו לידי סכנה ע"י המלשינים" ²³, חכמי עכו אלה עוררוהו לכתוב את ספרו מלחמות ה', ושלחו לר' שלמה ב"ר אשר.

שנת פטירתו של הר"ש אינה ידועה לנו, אבל מתוך סגנון דבריו של ר' אברהם, בספרו מלחמות ה', על הר"ש כעל איש שנפטר זה לא כבר ²⁴, אפשר לקבוע שמת בערך בשנת תתקצ"ה ²⁵. בתור סמך אפשר להוסיף

20 בין הנקברים בעכו חושב בעל תוצאות א"י (המעמר ג, עמ' 67) את "הרב ר' יעקב הקטן בן רבנו שמשון בעל התוספות זצ"ל".

21 "ר' שלמה בן בנו של ר' שמשון בעל התוספות היה בעכו בזמן ההוא" (יוחסין השלם, הוצאת פיליפובסקי, עמ' 222).

22 שהרופא ר' יצחק ב"ר שם טוב היה בעכו, יוצא מצירוף דברי ר' אברהם ב"מלחמות" עם דבריו במכתבו לר' שלמה ב"ר אשר. ראה מאמרי "ר' יצחק ב"ר שם טוב מעכו" [להלן במדור "אישים וספרים"].

23 מכתבו לר' שלמה ב"ר אשר, אגרת קנאות, עמ' כא.

24 השוה לעיל הערה 19.

25 גרץ (חלק ד, עמ' 276) קובע זמן פטירתו: "לפני שנת תתקפ"ו". שפ"ר (בהערה 2) המשתדל לפרש את הראיה של גרץ העלה חרס בידו, כי נעלם מהם שמלחמות ה' נכתב בשנת תתקצ"ה.

מה שנמצא ב"זכר צדיק" לר' יוסף בן צדיק, שהר"ש נפטר בשנת תתקל"ה²⁶ וזה בלי ספק טעות ונכון להגיה: תתקצ"ה. באותו הזמן התחילו, כפי הנראה, בני עכו לקבור את מתיהם, ביחוד את החכמים שביניהם, בבית הקברות שבשיפולי הכרמל על הדרך שבין עכו לחיפה, רחוק מעכו ארבעה מילין²⁷. בבית הקברות זה נקברו בזמן קצר הרבה חכמים מפורסמים, שהכתירו את עכו בשם טוב. הרבה נוסעים באו לעכו, כדי להשתטח על קברי הצדיקים ולרשום את שמותיהם, אך המצב הטופוגרפי של בית קברות זה גרם שהיו נוסעים שחשבו כי בית הקברות זה שייך לעיר חיפה, דבר זה גרם לסתירות שאנו מוצאים בין רושמי רשימות קברי א"י, בנוגע לחכמים מפורסמים, שברשימה אחת רשום שנקברו בעכו וברשימה שניה — שנקברו בחיפה או סתם בהר הכרמל, וכולם כיוצא באמת לבית קברות אחד²⁸.

ג

באותו הזמן (בסוף האלף החמישי) או קרוב לזה, בא לעכו ר' שם טוב ב"ר יצחק מטורטושה²⁹. ר' שם טוב נולד בשנת תתקס"ו ולעכו בא לרגל מסחרו בהיותו בן שלשים (בערך תתקצ"ו). שם התוודע אל אחד החכמים והלה, שהרגיש בו כי לגדולות נוצר, העירו להקדיש עצמו לתורה ולחכמה. ר' שם טוב שמע לעצתו ונסע לברצלונא. שם עשה "תורתו קבע ועסקו עראי". ר' שם טוב נתפרסם בחכמת הרפואה, שלמדה בקתדרא בעיר מרשיליא. בשנת כ"א לאלף הששי תרגם ספרים ערביים בחכמה זו.

26 סדר החכמים, אוקספורד תרמ"ה, חלק א, עמ' 94.

27 ובשפולי ההר בית הקברות של עכו, סמוך לעכו ארבעה מילין" (אלה סימני

כתבי הקברות שבא"י מר"י שליוח נאמן של ר"י מפריז, המעמר ג, עמ' 52.

השוה גם שם עמ' 67; "ירושלים", כרך יג עמ' 107.

28 דבר זה נעלם מאת גרץ (חלק ה, עמ' 130) שכותב: "הרמב"ן נפטר... והובא

לקבורה בעיר חיפה על יד קברות ר' יחיאל מפאריס" (ועל יסוד זה כתב שפ"ר

על דברי גרץ (חלק ה, עמ' 113), שר' יחיאל מפאריס התישב בעיר עכו; "ויש

להוסיף, שמת בעיר חיפה"). ולוונץ בלוח ארץ ישראל (שנה א, עמ' 112 בהערה)

הלך בעקבות גרץ וכתב: "ולדעת קצת מת בעכו ועצמותיו הובלו לקבורה בחיפה

אצל קבר הר"ר יחיאל מפריז". כמו כן נעלם דבר זה מהורביץ בספרו "ארץ ישראל

ושכנותיה", ערך חיפה.

29 השוה גרץ, חלק ה, עמ' 109, הערה 2, בכל המקורות נזכר כתיב זה, ורק

שפ"ר כותב: טורטוזה.

בראשית האלף הששי התפתחה עכו למרכז רוחני הגון. מרכז זה הלך והתפתח, וביחוד משנת ב' ואילך, אחרי שעלו המונגולים על ירושלים. הללו בכל מקום שעברו הביאו חורבן והרס, אבל עיקר ההרס היה בדרום הארץ וביחוד בירושלים והסביבה³⁰. אז ברחו רבים לצפון הארץ והעיר עכו שימשה להם "עיר מקלט". הנוסעים שבאו בזמן ההוא לא"י הוכרחו להשאר בעכו, כי אי אפשר היה להם לנסוע הלאה, וכמו שהעיד אחד מבני הדור ר' אברהם אבולעפיה³¹ (שבא לא"י בשנת כ' בערך): "ולא יכלתי לעבור מעכו ואילך, מפני התגר שגבר בין ישמעאל ועשו".

דברים ברורים על המצב בעכו בראשית האלף הששי, מספר לנו ר' יצחק חילו, שעלה לא"י בשנת צג לאלף הששי, וכתב ספרו "שבילי דירושלם" בראשית המאה השנייה ואלה דבריו: "בבית הקברות שלה אשר לרגלי הר הכרמל משתטחים כל אלה העולים לארצה"ק, כי שם קבורים רבים מחכמי ישראל מכל הארצות אשר מתו בעכו, זאת העיר האחרונה היתה לפני מאה שנה³² עיר מקלט לחכמים רבים, כמו ר' יחיאל מפריז, ר' משה גירונדי, ר' מנחם האשכנזי³³... עוד היום יושבים בעיר זו חכמים רבים מחו"ל ורבנים חסידים מצרפת ואשכנז"³⁴.

תלמיד הרמב"ן, בעל "תוצאות ארץ ישראל"³⁵, מוסר לנו רשימה של חכמים שחיו ומתו בעכו. הוא כותב: "מעכו לחיפה [ארבעה פרסאות

30 כל המקודש מחבירו חרב יותר מחבירו: ירושלים יותר חריבה מן הכל, ארץ יהודה יותר מהגליל" (אגרת הרמב"ן לבנו).

31 בספרו "אוצר עדן גנוז" (בית המדרש ללינק חדר ג, מבוא עמ' X).

32 מכאן, שכתב ספרו במאה השנייה, בזמן שכבר עברו מאה שנה מזמן הרמב"ן ור' יחיאל מפריז. וזה מתאים גם לזמנם של ר' חיים ור' יוסף שהזכיר (השוה מה שכתבתי במאמרי "ר' יוסף ב"ר יוחנן איש ירושלים", [להלן במדור "אישים וספרים"]).

33 כרמולי העיר, שחכם זה נזכר בספר מאירת עינים (כ"י), גרץ (חלק ה, עמ' 85) מייחס לר' מנחם האשכנזי שיטה בקבלה, ואינו מציין כל מקור לדבריו. השוה מבוא לספר מחכים, הערה כט.

34 "שבילי דירושלם" תרגום י"ז הורביץ, "ירושלים" כרך יג, עמ' 107, וגם בחוברת מיוחדת.

35 מהדורה מושלמת פירסם אסף ב"ירושלים" לזכר לונץ (ירושלים תרפ"ח) עמ' נא ואילך. שלשה קטעים ממנו נדפסו ע"י צויבאור בהצופה הצרפתי כרך עשירי, (עמ' 105—107), ומשם בהמעמר, ג, עמ' 67—68.

והדרך על שפת הים עד שמגיעים לחיפה³⁶. שם בית הקברות בתחתית הר הכרמל, שם קבורת הרב הגדול רבנו שמשון ב"ר אברהם בעל התוספות זצק"ל, ושם קבור רבנו יוסף מבורגוניי³⁷ זצק"ל והרב רבנו... בן רבנו יחיאל מפריש — המכונה שיר דילשוש³⁸ זצק"ל, והרב ר' יוסף משיינוש, והרב ר' יעקב מזיגורא זצק"ל, והרב ר' יעקב הקטן בן רבנו שמשון בעל התוספות זצ"ל, ומורי הרב ר' משה ב"ר נחמן מגירונדא זצק"ל, וכמה גדולים לא ידענו שמותם³⁹. דברי בעל ה"תוצאות" הנ"ל שימשו מקור למחברי ספרי מסעות מאוחרים. בעל "אלה המסעות" שחלקו הראשון, המטפל בארץ ישראל, הנהו רק קיצור מתוצאות ארץ ישראל⁴⁰, הביא בקצרה גם את דבריו על בתי-הקברות שבעכו והשמיט את שמות הנקברים שם. הוא כותב: "סמוך לעכו כתחום שבת יש שם הר ושם הקברות לישראל, יש אומרים, כי שם קבר דבורה הנביאה". ובנוגע לבית הקברות השני הוא כותב: "מעכו לחיפה... ושם בית הקברות לתחתית הר הכרמל שם קבורת כמה גדולי חסידים שבאו מעבר לים".

¹²³⁴⁵⁶⁷

רבים מן החכמים הנזכרים ברשימות אלו אינם ידועים לנו ממקורות אחרים, אבל מתוך שנוכרו יחד עם חכמים מפורסמים, כהרמב"ן ור"י מפריז, ניתן להבין שאף הם היו מפורסמים בזמנם, וכולם יחד ודאי יצרו סביבם מרכז רוחני חשוב. באיזה דרך הגיע הרמב"ן לא"י קשה לברר, גרץ⁴¹ כתב כדבר פשוט

36 המוקף בסוגריים השלמתי על-פי נויבאור. במהדורת אסף חסרים הדברים ונשמט ע"י הדומות [ראה להלן, "הספרים אלה המסעות ותוצאות ארץ ישראל" במדור "אישים וספרים"].

37 הכוונה למדינת Bourgogne בצרפת, הנזכרת באור זרוע חלק א, דף צח, ב, ובשו"ת מהר"ח אור זרוע, סי' כח, ושם בכתב "בורגנא".

38 על אודות ר' יחיאל מפאריז ראה להלן עמ' 125.

39 השוה: תרביץ סו, עמ' 140 ואילך, שאחד המקובלים מבני דורו של ר' ששת הלך אל הרמב"ן לעיר עכו. עיין גם תשובות מיימוניות דשייכי להלכות אישות סימן ל (=תשובת מהר"ם דפוס ברלין, סוף עמ' 199) שמהר"ם מרוטנבורג כותב לתלמידו הרא"ש בעניין גט: "וכבר שלחו אלי מעכו על מעשה כעין זה ואסרתי להם".

40 [ראה להלן במדור "אישים וספרים"].

41 שם חלק ה, עמ' 125.

„וישב באניה ויבא עד עכו“ אבל אין לזה שום מקור. מתוך דברי הרמב"ן במכתבו הידוע: „ארך המסע מהשתרע, הייתי נויר אחים. במדבר מלון אורחים“ נראה יותר שבא דרך מצרים ועבר את המדבר⁴². לירושלים הגיע הרמב"ן ביום ט' באלול שנת כ"ז, והשתדל בכל כחו לחדש את הישוב בירושלים אחרי שנחרב על-ידי המונגולים. כעבור זמן נסע לעכו, שם דרש את דרשתו הידועה בראש השנה⁴³ ושם בא בדברים עם „זקני הארץ“ שמצא בידם את „שקל הקדש“⁴⁴, ושם נפטר ונקבר בבית הקברות של עכו הנזכר, וגם בן בנו היה בעכו בשנת ג"א בזמן שנחרבה ע"י מאלך אלשרף⁴⁵.

ד

רוב יהודי עכו היו מבני אשכנז וצרפת, והחכמים שביניהם עסקו בקבלה והתנגדו לפילוסופיה בכלל ולספרי הרמב"ם בפרט, אבל במשך הזמן גוספו עליהם בני ארצות שונות, שכיבדו והעריצו את הרמב"ם וספריו. חלוקי הדעות בין התושבים הביאו כפי הנראה כמה פעמים לידי מריבות וקטטות בעכו. בחצי המאה הראשונה לאלף הששי פרצה מריבה בעכו אודות ספרי הרמב"ם, והמחלוקת הזאת הקיפה כמעט את כל העולם היהודי שבארצות שונות.

ממעריצי הרמב"ם, שהיו בתקופה זו בעכו ולקחו חלק בריב, לא נשאר לנו אף שם אחד; לעומת זה ידוע לנו החכם הצרפתי ר' שלמה ב"ר שמואל פטיט (הקטן), שעמד בראש מתנגדי הרמב"ם.

ר' שלמה פטיט הרביץ תורה בעכו, ובין תלמידיו היו חכמים מפורסמים, כמו המקובלים הידועים: ר' יצחק ב"ר טודרוס, ור' יצחק ב"ר שמואל דמן עכו, שלמדו תחלה מפי הרמב"ן. ר' שלמה פטיט מסר

42 [ב„הרמב"ן וירושלים“ חוברת ב, עמ' 9, חזר בו מחברנו מדעה זו, ואלה דבריו: הרב פישמן (מימון) (הרמב"ן וירושלים, חוברת א, עמ' 21, הערה 7) חולק על דעתי, אם נימוקי אינו מכריע, הרי אני מוכרח להודות על עצם העובדה, שהרמב"ן בא דרך עכו, כי בסוף פירוש הרמב"ן לתורה, כת"י פולדא (הובא ברשימת ספרים, מצבות וכת"י לפינר, עמ' 87) נמצא: ויאחז צדיק דרכו והלך לעכו ומשם הלך לירושלים].

43 כן הוא בראש הדרשה בכת"י הואטיקן, השווה הצופה מארץ הגר, א, עמ' 137.

44 בסוף פי' התורה לרמב"ן, בדפוסים הראשונים, והובא במאור עינים, חלק ימי עולם, פרק גו.

45 יוחסין השלם, עמ' 88, בדברי ר' יצחק דמן עכו.

לתלמידיו עניינים שונים בקבלה⁴⁶, ובשיחותיו לפני התלמידים השתדל להשניא עליהם את הפילוסופיה ולבזות בעיניהם את ראש הפילוסופים אריסטו⁴⁷. אף התחיל לערער ולחפות דברים על ספרי הרמב"ם וביחוד על "מורה נבוכים". דבריו נודעו ברבים ונמסרו לראש הגולה בדמשק, הנשיא ר' ישי בן חזקיהו בן ישי, אבל הוא לא חפץ להעניש בלא אזהרה, והסתפק בזה שכתב "אזהרה" נגד "כל מי שיוסיף להוציא דיבה על מורה הנבוכים והמערער עליו". כתבי הנשיא הגיעו לחו"ל, שם נמצאו חכמים שהסכימו לדעתו ועוד הוסיפו "להחרים ולנדות על כל מי שידבר תועה על הגאון רבינו משה הנזכר ז"ל או על שום ספר מספריו", המכתבים הללו לא הועילו להשקיט את הריב, אלא הגדילו את המחלוקת, והר"ש פטיט נאלץ כדי להגן על עצמו לצאת לחו"ל ולאסוף חתימות מאלה הרבנים המחזיקים בדעתו. הוא עבר דרך ארצות שונות, ביחוד התעכב באשכנז ובאיטליה, שם אסף מכתבים והסכמות לא רק ממתנגדי הרמב"ם אלא גם ממכבדיו, שבראשונה חתמו ואשרו את אזהרת הנשיא מדמשק, ואולם בהשפעתו האישית של הר"ש פטיט חזרו מדעתם וחתמו על גזירה "למנוע קריאת מורה נבוכים ולגונזו גניזת עולמים". הרב פטיט שב מדרכו כמנצח "וכיון שחזר לארץ הצבי התחיל להרבות המחלוקת", והריב פרץ בכל תקפו. הנגיד ר' דוד נכד הרמב"ם התערב בדבר ובא לשם זה לעכו. אז נתעורר שוב ראש הגולה שבדמשק, ר' ישי הנזכר, ו"בחדש תמוז המ"ו ליצירה"⁴⁸ חתרים את כל המדברים תועה על

46 והם מובאים בספר "מאירת עינים" לר"י דמן עכו, פרשת וארא ופרשת בחקותי, וכן בספר "כתר שם טוב" לבעל מגדל עוז (השוה גרץ, חלק ה, עמ' 375; רמ"ש, במכתבו שבראש ספר תגמולי הנפש עמ' 12).

47 "בעכו תוב"ב היינו יום אחד אנחנו התלמידים יושבים שונים לפני מורי הרב שלמה הצרפתי הקטן זלה"ה, ואנב גררא הגענו לדבר על אריסטו" ("מאירת עינים" פרשת וישלח, השוה גרץ שם עמ' 154).

48 הכונה הפשוטה היא "ה' אלפים מ"ו", אך שוח"ה (גנזי נסתרות, א, עמ' 115) משער, שגם זה' הוא בחשבון הפרטים ועולה ג"א. ואין השערתו מתקבלת על הדעת, מכיון שביום יח בסיון שנת ג"א נתרבה עכו, ואין אפשר שבתמוז התקיים החרם. גרץ (שם עמ' 377) מגיה מ"ח במקום מ"ו, ויצא לו שכל המחלוקת נמשכה רק שנה וחצי בערך. גם זה בלתי אפשרי, שלפי המצב בדרכים ששרר אז יתפרסם הדבר בארצות שונות במהירות כזאת. בנוגע לסתירות שמצא גרץ לתאריך הנ"ל, אין ספק שתאריך זה מדויק יותר מהמספרים שהזכירו ר' הלל ור' שם טוב רק בהעברה בעלמא.

הרמב"ם, והטיל חוב על כל מי שיש בידו כתבים נגד הרמב"ם למוסרם תוך שלשה ימים לר' דוד נכד הרמב"ם או לבאי כחו. על הרם זה חתמו עוד שנים עשר חכמים, כפי הנראה מבית דינו של הנשיא⁴⁹. אחרי פרסום החרם נאספו רבני צפת ומקצת חכמי עכו על קבר הרמב"ם וחזקו את חרם הנשיא, הם הודיעו על כך בכתבם הנספח לחרם בחתימת ארבעה חכמים⁵⁰. בכל זאת נמשכה המחלוקת, והתפשטה גם לארצות רחוקות, עד שהגיעה לאזני ר' דוד ב"ר דניאל ראש הגולה דמדינת אתור⁵¹ אף הוא, בצירוף שנים עשר חכמים הסרים למשמעתו, החרים בחודש אייר שנה אתקצ"ט לשטרות (ה"א מ"ח ליצירה) את ר' שלמה ואת כל המדברים תועה על הרמב"ם⁵². כעבור חמשה חדשים (בחדש תשרי את"ר לשטרות, ה"א מ"ט) התעורר גם ראש הישיבה ר' שמואל הכהן ב"ר דניאל ושלח כתב לחכמי עכו ולר' דוד ב"ר אברהם⁵³.

הרושם שעשו המכתבים והחרמות של מעריצי הרמב"ם על מתנגדיו בעכו — לא ידוע, אך כפי הנראה נמשכה מלחמת הדעות עד שקול תרועת המלחמה של צבאות השולטן מאלך אלשרף השקיט אותה. ביום יח בסיון ה"א נ"א (18 מאי 1291) נכבשה עכו לפני חיל השולטן, והם החריבו את העיר כולה, והרגו את תושביה באכזריות רצח. גם מהיהודים נהרגו רבים והרבה נשבו, ורק חלק ניצל⁵⁴.

חכם אחד היה בדור ההוא שזכה להקרא על שם עכו אחרי שעזבה ויצא לחו"ל, הוא: ר' יצחק בר' שמואל דמן עכו, הנזכר לפעמים גם בר"ת: היד"ע⁵⁵ (ה'רב י'צחק ד'מן ע'כו). אין אנו יודעים מתי בא לעכו, אבל

49 כנראה הורכב בית הדין של ראשי הגולה מ-12 חברים, כנגד שבטי ישראל, וכן לקמן אצל ראש הגולה של אתור.

50 פורסם ב"כרם חמד" (ח"ג) ובקובץ תשובות הרמב"ם (אגרות קנאות, עמ' 21).

51 תרגומו של "אשור" (אונקלוס, בראשית ב, יד). ורס"ג תרגם, אשור — מוצל (השווה מסעות ר' בנימין עמ' 48).

52 גנזי נסתרות, ג, עמ' 117.

53 שם עמ' 124.

54 "כתב ר' יצחק דמן עכו, כי עכו נחרבה בשנת חמשים (צ"ל: ואחת) לפרט, שנהרגו חסידי ישראל שם בד' מיתות ב"ד... וניצל מעכו... ונחרבה בזמן עכו ונשבו כולם בזמן בן בנו של הרמב"ן ובזמן בן (?) ר' דוד בן ר' אברהם בן הרמב"ם ו"ל" (יוחסין השלם, עמ' 88). קינה על עכו, מר' יוסף ב"ר תנחום הירושלמי, נתפרסמה ב"קובץ על יד", יג, עמ' 20—30.

55 החיד"א, "שם הגדולים" (חלק א, אות י, בערכו).

ברור הדבר שהוא היה שם בזמנו של ר' שלמה פטיט וישב לפניו כתלמיד⁵⁶, והיה בעכו גם בזמן חורבנה וניצל ויצא לחו"ל⁵⁷. לפי מקור אחד היה "תלמיד חבר ובעל סודו של הרמב"ן"⁵⁸, אבל יש לפקפק בידיעה זו כיון שאחרי זה אנו מוצאים אותו בתור תלמיד הר"ש פטיט. הוא חבר ספרים הרבה⁵⁹, בתוכם: (א) "מאירת עינים" פירוש על סודות הרמב"ן בפירושו לתורה. הספר עודנו בכתב-יד, ורק לקוטים ממנו פירסם החכם יעללינק בסוף ספר "דרשות הרמב"ן" שהוציא לאור. (ב) ספר בעניני מוסר המובא ב"ראשית חכמה"⁶⁰. (ג) ספר "דברי הימים", המוזכר ביוחסין⁶¹. (ד) ספר בקבלה, המוזכר שם⁶². שלושת הספרים האחרונים אבדו ואינם. הוא חיבר גם פירוש לספר יצירה, השווה קרית ספר, כרך י, עמ' 261. כן יש להזכיר את יצחק קאץ ממיוחסי ברצלונה ששהה בעכו שנים אחדות ובשנת מ' (1280) נעלם מן העיר בלי להחזיר הפקדונות. והתערב בדבר מלך ספרד ואחר כמה שנים ישב שוב בברצלונה בין המנהיגים והדיינים. עיי' בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, חלק א, עמ' 142.

עם כבוש עכו בטלה ממשלת נוסעי הצלב בא"י, וגם הישוב היהודי נפסק שם. אולם בראשית המאה השנייה מספר לנו ר' יצחק חילו, כי "עוד היום יושבים בעיר זו (עכו) חכמים רבים מחו"ל ורבנים חסידים מצרפת ואשכנז... שם עושים מסחר גדול ותושביה רבים ועשירים"⁶³.

56 השווה לעיל, הערה 47.

57 "ובשנת ס"ה היה זה ר' יצחק דמן עכו בנבארה באיטליא וניצל מעכו ובשנת ס"ה עצמה בא לטולטילה" (יוחסין השלם עמ' 88). השווה מאן, טכסט וכו', עמ' 435, הערה 2.

58 "שם הגדולים" שם, בשם "גובלות חכמה".

59 שם.

60 שער אהבה, פרק ד, לעניין פרישות; שער ענוה, פרק ה, לענין כעס.

61 "ומצאתי בספר דברי הימים שלו", ר"ל מר' יצחק דמן עכו (יוחסין שם). והשווה קרית ספר, ב, עמ' 102.

62 "הוא שעשה ספר בקבלה בשנת המלאך" (יוחסין שם). "המלאך" עולה בגימטריא צ"ו, או ה"א צ"א (השווה גרף, חלק ה, עמ' 384, הערה 4), וקשה להאמין שהאריך כל כך שנים, ואולי צ"ל: "בשנת המלאך" = ה"א ע"ו. השווה הערה 57, שבשנת ס"ה בא לטולטילה.

63 ירושלים, כרך יג, עמ' 108.

ר' יחיאל מפריז ו"ישיבתו" בעכו

על ר' יחיאל מפריז, אחד מגדולי בעלי התוספות, מספר לנו ר' אשתורי הפרחי¹, שבא לירושלים בשנת שבע עשרה לאלף הששי להקריב בה קרבנות. אך עלייתו נדחתה, כנראה, לזמן מה, כי אנו מוצאים אותו עוד ביום כט מרחשון שנת יח לסדר גט בפריז². וכשעלה — לא לירושלים משאת נפשו עלה, אלא התישב בעיר החוף עכו. מכאן נוכל להסיק שבא לארץ ישראל בזמן המונגולים, שלא נתנוהו להמשיך בדרכו ונאלץ להשאר בעכו, שהיתה הפנה השקטה ביותר בארץ. דוגמא לזה אפשר למצוא בר' אברהם אבולעפיה³. וכנראה עלה אתו מספר הגון מתלמידיו ובבואם לעכו יסדו שם ישיבה, שהיתה ידועה בשם "מדרש הגדול דפריז"⁴. על שם העיר ממנה עלו (דוגמת עליית ישיבות "סלובדקה" ו"לומזה", שגם הן נודעות בא"י על שם ערי הגולה שמשם עלו).

אחד מבניו של ר' יחיאל, שאף הוא עלה לארץ, ידוע לנו בשמו הלועזי "שיר דילשוש". שם זה נזכר בשני מקורות: ב"פסקי ר' שלמה מכרך לונדון" וב"תוצאות ארץ ישראל" המובאים להלן. ובשניהם נזכר בקשר עם א"י. גרוס⁵, שפרסם לראשונה את הקטע מפסקי ר' שלמה מכרך לונדון הנוגע לבנו של ר' יחיאל, העתיק את השם "שיר דילשוש" (ט' בסוף). על יסוד נוסח זה מתקן גרוס גם בתוצאות א"י: דילשוט, במקום דילשוש. אולם בפתרון הכתיב הצרפתי ובבאור מקור שם זה נכנס בדחוקים שונים. והוא בא לידי הכרה, שכנוי זה הוא כנוי ליוסף בן ר' יחיאל⁶, הידוע לנו גם ממקורות אחרים, ואילו דילשוט Deu-Le-saut מתאים יותר לשמות ישעיה או עזריה⁷.

והנה מצאתי בהעתק מפסקי ר' שלמה מכרך לונדון הנמצא בכת"י

1 כפתור ופרח פ"ו, מהדורת לונץ עמ' פא.

2 סמ"ג, עשין נ.

3 ראה מאמרי לתולדות היהודים בעכו, לעיל עמ' 119.

4 "מדרש הגדול" הוא בנגוד ל"מדרש קטן". שני השמות הללו אנו פוגשים בספר "חוקי התורה" שנתפרסם ע"י גידמן, בספרו על החנוך (ח"א, הוספה ב). ולפי דעת גידמן ניכרת השפעה צרפתית בשמות הללו.

5 Gallia Judaica עמ' 91.

6 הוא היה בנו הבכור. [ראה חלק ראשון, עמ' 126].

7 הוא כותב (שם עמ' 92): Il est vrai que le nom francais de Deu-le-saut : répond plutôt au nom hébreu de ישעיה ou עזריה.

בספריה הלאומית בירושלים (מס' 90 8°) הנוסח דילשוש, כמו בתוצאות א"י, ועל פי שני עדים יקום דבר.

הכתיב הצרפתי של שם זה הוא לדעתי *Delicieuse*, שפתרונו דבר נעים ונחמד⁸, כנראה, ניתן כינוי זה למי ששמו יוסף, על שם בן פורת יוסף. וידוע שגם הכנוי "שיר ויוש" לר' יחיאל⁹ הנהו בצרפתית *Sir Vives* כנוי מתאים להשם יחיאל.

בפסקי הר"ש מכרך לונדון כתוב: ראה¹⁰ מושירא דילשוש¹¹ בנו של רבינו יחיאל שנדר ברבים כשיצא מתפיסה¹² לעלות לארץ ישראל והתיר לו אביו מטעם כבוד אביו שהיה עוד קיים.

"מטעם כבוד אביו שהיה עוד קיים" זקוקים לבאור. אין לקבלם כפשוטם. כי ר' יחיאל התיר נדר בנו שנדר ברבים ונדר לדבר מצוה, רק מפני כבודו הוא, שהלכה מפורשת, שהחכמים אוסרין לפתוח בכבוד אביו (השווה נדרים פ"ט מ"א). גם ההוספה "שהיה עוד קיים" אין לה מובן ומיותר לגמרי, כי מי שהתיר נדר בודאי היה קיים באותה שעה. לכן נראה, שהמלים "כבוד אביו" מתיחסות לאביו של ר' יחיאל, אבי אביו של הנודר, וכפי הנראה היה מצב הענינים בביתו של ר' יחיאל כך: שיר דילשוש הבן היה בעת נדרו צעיר מדוכא משיבתו בתפיסה, ואולי גם חולני, כמו שנראה מזה שמת בחיי אביו (השווה להלן). עליה לא"י במצב זה היתה בחזקת סכנה, וגם כשנדר — נדר על דעת לעלות ביחד עם אביו, שידע שהוא מתכוון לעלות לא"י. אבל נסיעת ר' יחיאל נדחתה מפני "כבוד אביו שהיה עוד קיים"¹³ ואי אפשר היה לעזוב את הזקן בפריז, והיה מוכרח להתיר נדר בנו.

8 השוה "תעלומות לב" לר' אליהו חזן, שמות נשים, אות ד', סי' יח, שכתב: "בלשון ספרדי על דבר טוב וחשוב אומרים: דיליסיוז".

9 אור זרוע, עבודה זרה, סי' רצו, ובאור זרוע, חלק א, עמ' 232, וכן בשו"ת מהר"ם ב"ב (לבוב) סי' קסו, שנשתבש לשיר יוש.

10 הכוונה, שר' שלמה מכרך לונדון — ראה. וכנראה שתלמיד כתב פסקים אלו.

11 *Messire Delicieuse*.

12 בסי' שלפני זה (סי' כא) מסופר על בני אדם שהלכו חוץ לתחום בשבת והוציאו מעות "בשעת תפיסות". מזה אפשר לדרוש סמוכין, שתפיסה האמורה כאן היתה "בשעת תפיסות".

13 יש שרואים עלבון וגם סכנה אם יקראו לילד בשם איש שעודנו בחיים; ויש שחושבים — לכבוד. השוה: שבת קלה, א — נתן הבבלי; ראש השנה יח, א — רבן יוחנן בן זכאי; בבא מציעא פד, ב — ר' אלעזר. ואחינו התימנים חושבים

ואפשר, שזאת היא אחת הסבות שבשבילה דחה ר' יחיאל את נסיעתו. אם נפגש ר' יחיאל מפריז עם הרמב"ן, שאף הוא עלה בתקופה זו לארץ אין אנו יודעים מאומה, אולם על מקום קבורתם כותב גרץ¹⁴ בודאות, שהרמב"ן "הובא לקבורה בעיר חיפה על יד קבורת ר' יחיאל מפריז אשר בא לארץ שנים מועטות לפניו". גרץ לא הביא את המקור לדבריו. כנראה מלשוננו של גרץ בקביעת זמנו של מות ר' יחיאל סמך רק על העובדא שעלה לארץ לפני הרמב"ן, ואולם תלמיד הרמב"ן, בעל "תוצאות א"י"¹⁵, שכלל את רבו בין הנקברים בעכו, אינו מזכיר כלל את קברו של ר' יחיאל. נראה, שבעל תוצאות א"י כתב את ספרו עוד בחי' ר' יחיאל, ואחר שבעל תוצאות א"י היה, כהרבה רושמי קברים אחרים, מן הדורשים רק אל מתים לכן לא הזכירו. בכל אופן ממה שבעל תוצאות א"י לא הזכיר את קברו של ר' יחיאל, אין להביא ראיה, שר' יחיאל לא נקבר בעכו, אלא שבעודו בחיים שב לחו"ל.

יחד עם קברו של הרמב"ן מזכיר בעל תוצאות א"י גם את קבר "הרב רבינו בן רבינו יחיאל מפריש המכונה שיר דילשוש זצק"ל", ולפי ההנחה הקודמת, שתוצאות א"י נכתב בחי' ר' יחיאל מתברר ששיר דילשוש מת בחי' אביו. כבר הזכרנו, ששיר דילשוש הוא כנוי לשם העברי יוסף. הידיעה שיוסף בן ר' יחיאל נקבר בתחתית הר הכרמל נזכרת גם ב"גלילות א"י"^{15*} אלא ששם הוא מכונה "יוסף ארמלי". על מקורו של כנוי זה עוד לא עמדו החוקרים, ואולי צ"ל: "מארלי", והכוונה, שהיה מעיר ארלי (Arles), אבל לא מצאתי סמוכים להשערה זו.

בקשר עם שבתו של ר' יחיאל בא"י הנני חפץ לתקן שגיאה שנפלה, לדעתי, ברא"ש (יבמות פ"ד ס"ו), שכתוב שם: "וכן הורה הר' יחיאל בר' יוסף מפריז ז"ל מארץ היון". חוקרים שונים טפלו ברשימה זו. גרץ¹⁶ מוסיף: "[בתשובת שאלה ששאלוהו] מארץ יון"; גרוס¹⁷ מגיה:

לסגולה לקרוא לילד בשם האב החי (השווה: אבן ספיר א, עמ' נא) וגם בין הספרדים נפוץ מנהג זה. והם רואים בזה כבוד אב. ולכן אין פלא אם ר' יחיאל קרא לבנו בשם אביו: יוסף (ראה להלן ההבאה מהרא"ש) בעודנו בחיים.

14 חלק ה, עמ' 130.

15 ראה לעיל, עמ' 131, הערה 35.

15* מובא בסדר הדורות, יח לאלף השישי [= גלילות ארץ ישראל, מהדורת י. בן-צבי, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ג, עמ' יז].

16 חלק ה, עמ' 113.

17 Gallia Judaica, עמ' 527.

„ויאנה“ במקום „ארץ יון“; אלבוגן¹⁸ מגיה: „דיון“; וועליש¹⁹ מפרש, שהכוונה „לאיטליה של יון“. אבל יותר נראה, שהיה כתוב בראשי תיבות: „מא“י“ (= מארץ ישראל) והמעתיק פיענח בטעות: „מארץ יון“^{19*}.

כבר הזכרנו, שהדעת נוטה, שיחד עם ר' יחיאל עלו גם כמה מתלמידיו וממקורביו. ואין ספק בדבר כי ר' יחיאל הרביץ תורה ברבים גם בעכו, כלומר החזיק ישיבה דוגמת הישיבה שהיתה שם בדור שאחר זה, בימי ר' שלמה פטיט²⁰.

מספר התלמידים בישיבת ר' יחיאל ומקורות קיומה של הישיבה לא ידענו עד שנתפרסם קטע אחד הנמצא בראש רשימת קברים מא"י²¹, וזה לשונו:

„אלה סימני כתבי הקברות שבא"י אשר הביאם²² ר' יעקב שליח נאמן מהרב ר' יחיאל מפאריש אשר יש לו בישיבתו שלש מאות תלמידים יצ"ו והלך ובא ר' יעקב הנ"ל בכל גילי א"י ובעכו ובכל שאר מקומות להוליך נדבה גדולה למדרש הגדול דפאריש יע"א“.

כונת הדברים היא, לדעתי, פשוטה: ר' יחיאל ידע, כי ישיבה בא"י

18 רבעון הצרפתי, כרך מה, עמ' 108.

19 ספר השנה הפרנקפורטי, כרך ט עמ' 494, הערה 4.

19* [ראה: אורבך, בעלי התוספות עמ' 379, הערה 39].

20 ראה לעיל עמ' 134, הערה 47.

21 נתפרסם לראשונה ע"י כרמולי ב„אלה המסעות“ (בריסל 1841) ע"פ כת"י מראקש. וע"פ כת"י פריז ע"י גרינהוט, הוספה ל„מסעות ר' בנימין“ (1904) וע"י י. בן-צבי, „מזרח ומערב“ כרך ג, עמ' 123. ובכתב יד זה אין קולופון, אלא שבסוף הלכות הרי"ף המצורף לקונטרס הגדון, כתב המעתיק, יהודה יעלה ב"ר בנימין העניל (צ"ל: העניו), שגמר עבודתו בחמשת אלפים ושבע. גרנהוט, שלא ראה את כתב-היד, הוסיף ע"י המעתיק וחשב שתאריך זה מוסב גם על קונטרס „אלה סימני“, אבל י. בן-צבי שבדק את כתב-היד כותב, כי קונטרס „אלה סימני“ רשום בכתב אחר יותר מאוחר.

22 מהבטוי „אשר הביאם“ נראה, שר' יעקב לא כתב רשימה זו אלא קבל רשימת קברים מוכנה והביאה לחו"ל. בתקופה יותר מאוחרת מסופר, שסופרי ירושלים היו מכינים רשימות כאלה. ר' דוד די רוססי כותב: „גם בידה מפקד כל הצדיקים שנקברו בארץ הקדושה הכל בכתב מיד סופרי ירושלים ע"ה תובב"א“, השווה: המעמר, ג, עמ' 206.

אי אפשר לה להתקיים מבלי תמיכה מהגולה ולכן מנה את ר' יעקב בתור "שליח נאמן", שיאסף כספים לטובת הישיבה בעכו. וכשאסף ר' יעקב סכום הגון (נדבה גדולה) הלך בעצמו לעכו להביא הכסף, ובהזדמנות זו בקר בכל גילי א"י. ובחזירתו הביא אתו רשימת קברי א"י. וכבר הדגשנו, שהישיבה בעכו היתה ידועה בשם "מדרש הגדול דפאריש".

דעה זו מתנגדת למקובל אצל החוקרים, מכרמולי ואילך, כי כאן מדובר על ישיבת ר' יחיאל בפריז, וכי ר' יעקב שליחו הנאמן הלך לאסוף נדבות (גדולות?) בא"י לטובת הישיבה בפריז. אבל דעה זו אינה עומדת בפני הבקורת, עצם הדבר שישלחו מחוץ לארץ משולח לא"י לאסוף כספים לטובת מוסד בגולה — דבר מוזר הוא, גם אלה המחזיקים בדעה זו הרגישו בזה, ולא מצאנו לה דוגמא²³. ביחוד אין לפרש המלים "להוליך נדבה" במובן לאסוף נדבות, ואי אפשר לומר שהלך לאסוף נדבות גדולות דוקא.

מכל האמור אפשר לנו להחליט, כמעט בודאות גמורה, שבמחצית המאה הראשונה לאלף הששי היתה בעכו קהלה עברית חשובה, ובמרכזה עמדה ישיבת ר' יחיאל מפריז שהיתה ידועה בשם "מדרש הגדול דפריז"²⁴.

23 ש' קרויס, "ציון" ספר א (ירושלים תרפ"ו), עמ' 122, חפץ למצוא דוגמא לזה במכתב קהלת פוסטאט שנתפרסם ע"י גוטטהייל. לצערי אין המקור לנגד עיני ואני דן ע"פ תרגומו של קרויס. המתרגם לא שם לב להבדל שבין אוסף נדבות ובין גבית וקף. גבית וקף הכוונה גביית הכנסות מקרקעות או בנינים השייכים להקדש, ואין לזה דמיון לאיסוף נדבות ע"י שליח. אני גם מסופק אם הכספים מהכנסות ההקדש נשלחו למצרים. יותר נראה, שהם הוקדשו לצרכי הצבור בירושלים והמסים, שטרות ומשכנות הנזכרים במכתב זה, הם מסים וחובות של ירושלים; "זקן היהודים" הוא זקן היהודים שבירושלים. כנראה היתה ירושלים במצוקה לרגלי החובות ועול המסים, ויהודי מצרים השיגו הלואה על חשבון ההכנסות רכוש הוקף שהיה להם בירושלים ושההכנסות היו מוקדשות לירושלים. גם בתעודה שנתפרסמה ע"י גולדציהר יש להסתפק אם הכוונה היא עזרה כספית.

24 ידידי מר י' בן-צבי, במאמרו "פריז או עכו" (מזרח ומערב ג, עמ' 203) יצא להגן על ההשקפה שישבת ר' יחיאל היתה בפריז ולא בעכו. את הנמוק היותר חשוב של בן-צבי נביא כאן בלשונו: "נראית לי למפורכת עצם ההשערה שבתקופה מרובת מלחמות כזו, כשהעיר עכו היתה מרכז הנצרות במלחמתה נגד האסלאם, ונוסיף המרכז היחיד כמעט בארץ ישראל, שאין לו קשר-מדיני עם שאר העדות בארץ — שבתקופה זו היתה יכולה להתקיים בעכו ישיבה עם 300 תלמידים. המספר 300 תלמידים בוגרים מעורר בנו אסוציאציה עם